

Tomasz Szyszlak

Czynnik religijny w konfliktach etnicznych na przykładzie konfliktu rosyjsko-tuwinińskiego

Wschodnioznawstwo 6, 221-235

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Szyszlak

Czynnik religijny w konfliktach etnicznych na przykładzie konfliktu rosyjsko-tuwinińskiego

Wstęp

W czasie II wojny światowej¹ Związek Radziecki znacząco poszerzył swoje terytorium, przede wszystkim w Europie Wschodniej, ale również na Dalekim Wschodzie. Jeszcze we wrześniu 1939 r. Armia Czerwona zajęła wschodnią część Polski aż po brzegi Narwi, Bugu i Sanu, przekazując Wileńszczyznę Litwie, zaś pozostałe ziemie inkorporując do ZSRR jako Zachodnią Białoruś oraz Zachodnią Ukrainę. W listopadzie tego samego roku wojska radzieckie uderzyły na Finlandię i po kilku miesiącach wojny, w marcu 1940 r. zawarto pokój, zgodnie z postanowieniami którego Helsinki przekazały Moskwie mniej więcej dziesiątą część swojego terytorium, w tym Karelię, na terenie której utworzono Karelo-Fińską Socjalistyczną Republikę Radziecką². Latem 1940 r. Rumunia przekazała Związkowi Radzieckiemu Besarabię, a niezależne do tej pory Litwę, Łotwę i Estonię przekształcono w republiki radzieckie i włączono w charakterze republik związkowych do ZSRR. Zmiany te były pochodną zawartego 23 VIII 1939 r. protokołu dodatkowego do paktu Ribbentrop-Mołotow. Pomimo bankructwa hitlerowców strona radziecka nigdy z tych zdobyczy terytorialnych nie zrezygnowała. Ponadto w 1945 r. w granicach ZSRR znalazła się północna część Prus Wschodnich z Królewcem³ oraz Zakarpacie.

¹ Przyjmuję tutaj – zgodnie z polską historiografią – że II wojna światowa rozpoczęła się atakiem Niemiec hitlerowskich na Polskę 1 IX 1939 r. a zakończyła kapitulacją Japonii 2 IX 1945 r. Warto w tym kontekście przypomnieć, że Rosjanie oraz większość narodów postradzickich za początek II wojny światowej uważa 22 VI 1941 r., czyli rozpoczęcie wojny niemiecko-radzieckiej. Z wcześniejszych wydarzeń charakter działań wojennych miała jedynie konfrontacja z Finlandią, podczas gdy napad na Polskę z 17 IX 1939 r. jest uważany nadal za „wzięcie pod opiekę ziem zachodniej Białorusi i zachodniej Ukrainy”.

² W 1956 r. została przekształcona w Karelską Autonomiczną Socjalistyczną Republikę Radziecką, którą włączono do Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (RFSRR).

³ Utworzono tutaj obwód kaliningradzki w ramach RFSRR.

Często zapomina się, że w tym samym czasie, bo 11 X 1944 r. Związek Radziecki powiększył się o 170,5 tys. km² na Dalekim Wschodzie. Wówczas to Prezydium Rady Najwyższej ZSRR wyraziło zgodę na przyjęcie Tuwińskiej Republiki Ludowej (TRL) w skład państwa radzieckiego. Było to spełnienie prośby VII sesji tuwińskiego Małego Churału z 17 VIII 1944 r. W przeciwieństwie do inkorporacji państw nadbałtyckich, Karelii czy Mołdawii nie zdecydowano się na powołanie do życia nowej republiki związkowej. Tuwa miała zostać jednym z obwodów autonomicznych w ramach Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (RFSRR)⁴.

U źródeł konfliktu

Związki Tuwy z Rosją nie sięgają głębiej aniżeli stulecia. Do stycznia 1912 r. Tannu Urianchaj, jak wówczas nazywano Tuwę, znajdowała się w granicach zależnej od Pekinu Mongolii Zewnętrznej. Kiedy w obliczu upadku cesarstwa w 1911 r. Mongołowie ogłosili niezależność, wśród tuwińskiej arystokracji na popularności zaczęły zyskiwać koncepcje separatystyczne. Niepodległość ogłoszono dzięki wsparciu militarnemu Petersburga. Od tego czasu Tuwińczycy wielokrotnie występowali do cara z prośbą o roztoczenie nad ich krajem rosyjskiego protektoratu, aż w końcu w kwietniu 1914 r. Mikołaj II wyraził na to zgodę. Tuwa została włączona do guberni jeniisejskiej, natomiast kwestie natury politycznej i dyplomatycznej poruczono generał-gubernatorowi Irkucka.

Przemiany polityczne w Rosji po 1917 r. odcisnęły również swoje piętno na Tuwie. W lipcu 1919 r. kraj zajęli bolszewicy, zaś 14 VIII 1921 r. zwołane do Sug-Baży zgromadzenie tuwińskiej arystokracji, tzw. Churał Założycielski, w którym uczestniczyli także przedstawiciele Rosji Radzieckiej i Mongolii, podjęło decyzję o ogłoszeniu niepodległości i powstaniu Ludowej Republiki Tannu Tuwa (od 1926 r. – TRL). W 1923 r. Armia Czerwona opuściła Tuwę.

Niepodległość Tuwy uznały jedynie dwa państwa na świecie: ZSRR (1924 r.) i Mongolia (1926 r.), podczas gdy dla reszty państw świata kraj ten formalnie pozostawał częścią Chin⁵. *De facto* Tuwa pozostała rosyjskim, w zasadzie już ra-

⁴ Ponadto Rada Komisarzy Ludowych ZSRR została zobowiązana do przeprowadzenia niezbędnych przedsięwzięć natury organizacyjno-gospodarczej, związanych z inkorporacją TRL, a także do zatwierdzenia działań dotyczących rozwoju gospodarczego i kulturalnego w Tuwie, wraz z przekazaniem niezbędnych środków finansowych na te cele. *Указ Президиума Верховного Совета СССР от 11 октября 1944 года „О принятии Тувинской Народной Республики в состав Союза Советских Социалистических Республик”*, [w:] *Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г.*, Ю. И. Мандельштама (ред.), Москва 1956, с. 46.

⁵ Również współcześnie Republika Chińska na Tajwanie uznaje Tuwę za integralną część swojego terytorium.

dzieckim protektoratem. Świadczył o tym miejscowy system polityczny i partyjny, ale również znamieną była sytuacja, gdy w przededniu wypowiedzenia przez TRL wojny III Rzeszy, co też miało miejsce 25 VI 1941 r., aż 12 tys. obywateli kraju (kilkanaście procent ogółu) posiadało także obywatelstwo Związku Radzieckiego⁶. Spośród nich mężczyzn w wieku 19-40 lat mobilizowano do Armii Czerwonej.

Naczelnym organem władzy w kraju był Wielki Churał, będący odpowiednikiem Zjazdu Rad w ZSRR. Pomiedzy jego sesjami obradował Mały Churał (organ analogiczny z radzieckim Centralnym Komitetem Wykonawczym), z kolei kiedy i ten nie pracował – prezydium Małego Churału. Władzę wykonawczą stanowiła Rada Ministrów, w której składzie znaleźli się reprezentanci wszystkich regionów kraju. Również tuwińskie konstytucje (1921, 1924, 1926, 1930, 1941) zachowywały historyczne nazwy urzędów i tradycyjne symbole, napełniając je treścią komunistyczną. Sądownictwo skoncentrowane zostało w lokalnych organach władzy, które nadal nosiły swój rodowy charakter.

Jeżeli chodzi o system partyjny to miał on charakter monopartyjny. Jedyną legalną organizacją partyjną była Tuwińska Partia Ludowo-Rewolucyjna (TPLR).

Nie do końca można tak powiedzieć o tuwińskiej polityce wyznaniowej w początkowym etapie niezależności kraju. Już w pierwszej ustawie zasadniczej republiki zagwarantowano obywatelom Tuwy prawo do wolności wyznania. Miejscowe władze *de facto* wzięły buddyzm pod swoją opiekę, a kulminacją tych działań było zwołanie przez byłego lamę, a wówczas premiera Tonduka Mongusza w kwietniu 1928 r. Kongresu Tuwińskich Buddystów i przyjęcie przez rząd kilka tygodni później regulacji uznających propagandę ateistyczną za przestępstwo kryminalne. Takie działania oczywiście nie mogły się spotkać z aprobatą Moskwy, dlatego też przy jej wsparciu doszło do przejęcia władzy w Tuwie przez grupę wykształconych w ZSRR młodych komunistów. Od 1929 r. polityka antyreligijna stała się oficjalną linią rządzących TRL⁷.

Skutki walki z religią w Tuwie były tożsame z tym, co miało miejsce w ZSRR. Na przełomie lat 20. i 30. XX w., kiedy w TRL żyło 60 tys. obywateli, funkcjonowało w kraju 28 klasztorów z 4,8 tys. lamów, a także 725 szamanów. Polityka antyreligijna nie spotkała się ze zrozumieniem ze strony Tuwińczyków, dlatego też już w 1933 r. władze przyjęły bardziej umiarkowany ton, m.in. przyjęto zasadę, że aby zostać członkiem rządzącej TPLR można było być osobą deklarującą się jako wierząca. Jednakże już trzy lata później rozpoczęła się druga fala walki z religią: nacjonalizowano majątek wspólnot religijnych a duchownych pozbawiono

⁶ Sytuacja analogiczna z tym, jak współcześnie Rosja prowadzi swoją politykę wobec Gruzji, nadając w latach 90. XX w. obywatelstwo rosyjskie mieszkańcom Abchazji i Osetii Południowej, dając tym samym podstawy do interwencji zbrojnej „w obronie własnych obywateli” poza granicami kraju.

⁷ N. V. Abaev, *Buddhism in Central Asia and Trans-Sayania*, Kyzyl 2010, s. 46.

wszelkich praw politycznych i ekonomicznych. Wszystko to sprawiło, że w 1937 r. pozostało czynnych w Tuwie 5 klasztorów z 67 lamami.

To zaostrzenie kursu wobec religii związane było z analogicznymi do stalinowskich czystkami na najwyższych urządach w kraju. Represje objęły trzecią część członków TPLR wraz z jej sekretarzem generalnym i pierwszym premierem Tuwy Bujan-Badyrgy, którego w 1932 r. stracono. Oficjalnie podejrzewano ich o szpiegostwo na rzecz Japonii oraz o zapędy kontrrewolucyjne. W 1930 r. do władzy w TRL z nadania Stalina doszło pięciu absolwentów Komunistycznego Uniwersytetu Pracujących Wschodu, których głównym celem była walka z tradycją (m.in. poprzez kolektywizację) i religią oraz zbliżenie ze Związkiem Radzieckim. Jednym z nich był Sałczak Toka, od 1932 r. sekretarz generalny TPLR, rządzący Tuwą przez cztery dekady, aż do swojej śmierci w 1973 r.

W czasie II wojny światowej polityka antyreligijna w TRL zelżała, zaś po przyjęciu republiki w skład RFSRR była pochodną tego, co w materii relacji państwo-Kościół działo się w państwie radzieckim. Lamowie aktywnie sprzeciwiali się nowym porządkom, organizowali nielegalne zgromadzenia modlitewne w trudniej dostępnych regionach kraju. W 1960 r. blisko stu lamów żyjących wówczas w Tuwie zostało zmuszonych przez władze do podpisania rezolucji o zaniechaniu wszelkiej działalności religijnej⁸.

Radziecka i rosyjska Tuwa

Radziecka polityka w stosunku do nierosyjskich podmiotów administracyjnych dążyła do ich rusyfikacji poprzez wzmocnienie obecności czynnika słowiańskiego (rosyjskiego, ukraińskiego i białoruskiego). Podobnie było również w przypadku Tuwy, która w 1961 r. została przekształcona z obwodu autonomicznego w autonomiczną socjalistyczną republikę radziecką w składzie RFSRR. Do kraju, w którym do 1944 r. prawie nie było przedstawicieli innych niż Tuwińczycy narodów, zaczęła napływać ludność rosyjskojęzyczna, co w sposób znaczący zmieniło jego strukturę etniczną. W 1945 r. Tuwę zamieszkiwało 95,4 tys. osób, podczas gdy ostatni radziecki spis powszechny (1989 r.) podał wielkość 309,1 tys.

Zgodnie z najnowszymi danymi pochodzącymi z rosyjskiego spisu powszechnego z 2010 r. Tuwę zamieszkiwało 307,9 tys. osób, z czego 303,9 tys. ujawniło swoją przynależność narodową. Z tej ostatniej liczby 82% stanowili Tuwińczycy (249,3 tys.), 16,3% Rosjanie (49,4 tys.), a z innymi narodowościami utożsamiali się 1,7% populacji republiki (5,1 tys.). Tym samym Tuwa jawi się jako jedyna republika autonomiczna na Syberii – za wyjątkiem Sacha-Jakucji – w której naród

⁸ Ф. Уолтерс, *Религия в Тыве*, [w:] *Религия и общество. Очерки религиозной жизни в современной России*, С. Б. Филатов (ред.), Москва 2002, с. 215-216.

tytularny góruje liczebnie nad Rosjanami. Ponadto trzeba zauważyć – i to już nie jest wyjątek – że Tuwińcy, których spis z 2010 r. wykazał 263,9 tys. na terenie całej Rosji, w 94,5% zamieszkują swoją republikę⁹.

W ramach narodu tuwińskiego często wyróżnia się grupę etnograficzną Todżyńczyków, których nazwa pochodzi od regionu Todża i jeziora o tej samej nazwie w północno-wschodniej części kraju. Tym, co wyróżnia Todżyńczyków spośród innych Tuwińczyków, jest tradycyjna forma gospodarowania, oparta na hodowli reniferów oraz zbieractwie runa leśnego. Żyją oni w izolacji w tajdze, w dość niewielkiej liczbie 1856 osób na ogólną liczbę 1858 Todżyńczyków żyjących w granicach Federacji Rosyjskiej¹⁰, co też pozwoliło zaliczyć Tuwińczyków-Todżyńczyków do grupy czterdziestu rdzennych mało licznych ludów Północy, Syberii i Dalekiego Wschodu. W związku z tym Todżyńcy dysponują nadanymi przez władze federalne przywilejami dotyczącymi przede wszystkim tradycyjnego sposobu gospodarowania oraz rozwoju tożsamości etnicznej¹¹.

Wyodrębnienie przez Moskwę Todżyńczyków można również traktować w kontekście konfliktu rosyjsko-tuwińskiego jako próbę osłabienia potencjału Tuwińczyków. Todżyńcy są bowiem wśród rdzennych mało licznych ludów jedyną grupą etnograficzną należącą bezsprzecznie do jakiegoś większego narodu, nie zaś samodzielnym etnosem. Może to na myśl przywoływać podobieństwo ze sztucznym – według Rumunów i Ukraińców – konstruowaniem przez Rosjan narodów mołdawskiego i rusińskiego.

Wraz z pojawieniem się Rosjan w Tuwie kraj ten zaczęły nękać patologie społeczne wcześniej nieznanne, obce miejscowej etyce buddyjskiej i szamanizmowi. Na czele wysuwa się tutaj alkoholizm. Tuwińcy żyją najkrócej spośród wszystkich narodów Rosji. Średnia to 57,2 lat życia dla mężczyzn i 65,2 dla kobiet, przy średniej dla całej federacji odpowiednio 64,4 i 74,4. Poziom zdrowia w Tuwie powszechnie również ocenia się jako najniższy spośród wszystkich podmiotów Federacji Rosyjskiej, porównując sytuację w tym aspekcie do Egiptu, Libii, Mongolii, Birmy, Indonezji, Boliwii, Pakistanu czy Indii¹².

W grudniu 1990 r. parlament radzieckiej Tuwy przyjął deklarację o suwerenności państwowej republiki, a na początku następnego roku ustawę nadającą językowi tuwińskiemu status języka państwowego. Tuwiński stał się tym samym

⁹ Lepszym wynikiem spośród narodów posiadających republiki autonomiczne poszczycić się mogą jedynie Jakuci (97,6% w Sacha-Jakucji), Bałkarzy (96,2%) oraz Kabardyńcy (94,9%) – obie grupy w Kabardyno-Bałkarii.

¹⁰ W 2002 r. miało ich żyć w Tuwie 4435 wobec 4442 osób w całej Rosji, co też oznacza spadek liczby Todżyńczyków w przeciągu ośmiu lat o blisko 58%.

¹¹ Por. T. Szyszlak, *Narody Północy w polityce wewnętrznej Federacji Rosyjskiej*, „Zeszyty Naukowe KWSM” 2003, nr 3, s. 25-33.

¹² В. А. Тишков, А. Г. Вишневецкий, *Демографические и этнокультурные аспекты здоровья в Российской Федерации*, „Вестник Российской Академии Наук” 2004, т. 74, № 5, с. 444-446.

językiem urzędowym, szkolnym we wszystkich placówkach oświatowych, również przedmiotem obowiązkowym w szkołach rosyjskojęzycznych, czy też używanym w lokalnych mediach i miejscowym systemie sądowniczym. W wyniku tuwinizacji z kraju wyjechało kilkadziesiąt tysięcy Rosjan, w tym liczni działacze kultury, naukowcy i nauczyciele. Znajomość języka rosyjskiego dramatycznie spadła, nawet wśród pozostałych w republice Rosjan, i dzisiaj dochodzi do kuriozalnych sytuacji, kiedy etnicznie rosyjska młodzież nie zna języka państwowego nawet w stopniu komunikatywnym, lepiej władając tuwińskim. Na poziomie podstawowym – według danych z 2007 r. – rosyjskim posługuje się ok. 70% mieszkańców Tuwy¹³.

Ponadto w republice zarejestrowano partie polityczne, dla których celem programowym było wyjście z Federacji Rosyjskiej: „Chostug Tywa” w 1992 r. i Ludowa Partia Wolnej Tuwy – rok później.

Pod koniec marca 1992 r. przedstawiciele Tuwy podpisali się pod umową federacyjną i tym samym potwierdzili przynależność kraju do Rosji w charakterze republiki autonomicznej¹⁴. Wraz z pozostałymi dwudziestoma podmiotami Federacji Rosyjskiej tej rangi Tuwie przyznano: pełnię władzy państwowej (ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej) na własnym terytorium za wyjątkiem pełnomocnictw przekazanych władzom federalnym; prawo do samodzielnej aktywności w dziedzinie stosunków międzynarodowych i kontaktów gospodarczych z zagranicą; prawo własności ziemi, wód i wszelkich bogactw naturalnych dla narodów tytularnych w republikach; prawo do wyrażenia wiążącej opinii przez władze republikańskie w kwestii wprowadzenia przez Moskwę na terenie republiki stanu wyjątkowego¹⁵.

Z drugiej strony, są również przedstawiciele narodu tuwińskiego, obecni w federalnym życiu politycznym, którzy w żaden sposób nie kontestują przynależności państwowej Tuwy do Rosji. W tym kontekście chodzi mi nade wszystko o Siergieja Szojgu, będącego od stycznia 1994 r. do dzisiaj ministrem obrony cywilnej, sytuacji nadzwyczajnych i likwidacji skutków klęsk żywiołowych (w 2000 r. – wicepremier) we wszystkich kolejnych rządach federalnych. Szojgu, syn tuwińskiego działacza partii komunistycznej i byłego pierwszego wicepremiera rządu radzieckiej Tuwy, należy ponadto do ścisłego kierownictwa prokremlowskiej partii Zjednoczona Rosja, na czele której stoi obecnie Władimir Putin¹⁶.

¹³ А. Мармышев, *Деньги под язык. Почти сорок миллионов рублей выделяет тувинское правительство на поддержку русского языка*, „Российская газета”, 7 XI 2007.

¹⁴ „Umowę o rozgraniczeniu kompetencji i pełnomocnictw między federalnymi organami władzy państwowej Federacji Rosyjskiej i organami władzy suwerennych republik w składzie Federacji Rosyjskiej” podpisały rosyjskie władze centralne oraz wszystkie podmioty federacji z wyjątkiem Czeczeni i Tatarstanu.

¹⁵ J. Potulski, *Idea i praktyka federalizmu w Rosji*, Toruń 2004, s. 75.

¹⁶ *Шоюу Сержей Кужугетович*, <http://www.viperson.ru/wind.php?ID=1766> (29 II 2012).

Właśnie w pierwszej kadencji prezydenckiej Putina doszło do zaostrzenia relacji centrum z podmiotami federacji, a zwłaszcza z republikami autonomicznymi. W maju 2000 r. Rosję podzielono na siedem okręgów federalnych o charakterze jednostek pośrednich pomiędzy Moskwą a podmiotami¹⁷. Republika Tuwa weszła w skład Syberyjskiego Okręgu Federalnego. W sierpniu tegoż samego roku przyjęto ustawę o porządku formowania Rady Federacji osłabiającą miejscowe elity polityczne w podmiotach federacji¹⁸. W celu zniwelowania ewentualnego oporu zdecydowano się wówczas na włączenie prezydentów i gubernatorów do Rady Państwowej, zbierającego się cztery razy do roku organu konsultacyjnego w sprawach wewnętrznych. W styczniu 2001 r. Duma Państwowa przyjęła nowelizację ustawy o ogólnych zasadach organizacji władzy wykonawczej i ustawodawczej w podmiotach federacji znoszącą limit dwóch kadencji dla prezydentów autonomicznych republik oraz gubernatorów. Jak trafnie zauważa Andrzej Wierzbicki „ważnym instrumentem władzy prezydenta [federalnego – TS] stało się także prawo odwoływania regionalnych władz wykonawczych i rozwiązywania organów ustawodawczych, jeżeli naruszają one prawo federalne”. Z kolei ograniczenie rangi Rady Federacji autor porównuje z osłabieniem demokracji reprezentatywnej, gdyż do 2000 r. w wyższej izbie rosyjskiego parlamentu zasiadały osoby wybrane w wyborach bezpośrednich¹⁹. We wrześniu 2004 r. Putin zaproponował zniesienie powszechnych elekcji na stanowiska gubernatorów podmiotów federacji. Wkrótce podobne zmiany idące w tym kierunku wprowadzono do konstytucji republik autonomicznych. Według nowego prawa wyborczego prezydent federalny zgłasza regionalnemu parlamentowi kilka kandydatur, spośród których

¹⁷ Stojący na czele okręgu federalnego pełnomocny przedstawiciel prezydenta Federacji Rosyjskiej posiada m.in. kompetencje w zakresie: koordynacji działalności federalnych organów władzy wykonawczej; analizy efektywności działalności organów bezpieczeństwa i wymiaru sprawiedliwości; organizacji współdziałania federalnych organów władzy wykonawczej z organami władzy państwowej podmiotów federacji, samorządu lokalnego, partiami politycznymi, innymi organizacjami społecznymi i religijnymi; kontroli wykonywania ustaw federalnych, dekretów i rozporządzeń prezydenta federalnego, uchwał i rozporządzeń rządu federalnego, realizacji programów federalnych; przedkładania prezydentowi federalnemu propozycji uchylenia aktów organów władzy wykonawczej podmiotów federacji, jeśli są one sprzeczne z konstytucją federalną, międzynarodowymi zobowiązaniami Rosji albo też naruszają prawa i wolności człowieka i obywatela. A. Wierzbicki, *Rosja. Etniczność i polityka*, Warszawa 2011, s. 206.

¹⁸ Każdy podmiot Federacji Rosyjskiej jest reprezentowany w wyższej izbie rosyjskiego parlamentu przez dwóch przedstawicieli rekrutujących się z lokalnej egzekutywy i legislatywy, i zasada ta pozostała niezmienna. Pozbawiono jednak prawa do mandatu senatorskiego prezydentów republik, gubernatorów i spikerów regionalnych parlamentów, zaś ich miejsca zajęli szeregowi przedstawiciele miejscowych władz: jeden wybierany z grona deputowanych do lokalnych parlamentów, drugi – desygnowany przez zwierzchnika regionalnej władzy wykonawczej.

¹⁹ A. Wierzbicki, *op.cit.*, s. 208.

owe gremium dokonuje wyboru głowy republiki. Jeżeli jednak dotychczasowy przywódca autonomii przedterminowo złoży swoje obowiązki i zwróci się do prezydenta federalnego o poddanie jego kandydatury wotum zaufania miejscowej legislaturze, wówczas można uniknąć rywalizacji przedwyborczej²⁰.

Czynnik religijny wydaje się odgrywać stosunkowo najmniejszą rolę w eskalacji konfliktu rosyjsko-tuwinińskiego, co nie oznacza, że nie może stać się inaczej. Na początku lat 90. XX w. prasa w Kraju Krasnojarskim informowała, jakoby tuwińscy szamani dokonywali rytualnych mordów na Rosjanach, ale doniesienia te nie znalazły swojego potwierdzenia w faktach. Również według danych Moskiewskiego Biura ds. Praw Człowieka konflikt pomiędzy Tuwińczykami i Rosjanami niejednokrotnie pociągał za sobą ofiary w ludziach²¹. Zwraca się ponadto uwagę, że w przypadku pogorszenia się warunków życia w Tuwie również buddyzm może zostać wykorzystany instrumentalnie przez środowiska ekstremistyczne²².

Odrodzenie religijne w postkomunistycznej Tuwie

Bezspornie religia jest jednym z najważniejszych, o ile nie najważniejszym czynnikiem sprzyjającym formowaniu się tożsamości współczesnych Tuwińczyków. Widać to chociażby po działaniach miejscowych polityków, zmierzających do poparcia dla religii, m.in. poprzez organizowanie świąt religijnych, finansowanie wspólnot konfesyjnych oraz przedsięwzięć zmierzających do odrodzenia religii tradycyjnych: buddyzmu i szamanizmu²³.

Jak wspomina antropolog społeczny Ewa Nowicka, osoby zaangażowane w odrodzenie syberyjskich narodów nie zawsze są w stanie odpowiedzieć na pytanie, która z religii powinna uzyskać miano wyznania narodowego, a co za tym idzie, wokół której religii ma się odrodzić dany etnos. Pytanie to jest zasadne w przypadku narodów wyznających co najmniej dwie religie tradycyjne, a wśród nich znajdują się również Tuwińczycy²⁴. Wszak, jak miał zauważyć Brontoj Biediurów – sekretarz Związku Pisarzy Rosji ds. literatur narodowych, były prezydent Związku Tureckich Ludów Rosji, a przede wszystkim rdzenny Altajczyk, wśród rodzimych

²⁰ Por. A. Wierzbicki, *op.cit.*, s. 211.

²¹ А. Колесниченко, *Все алмазы – якутам. Правозащитники фиксируют рост русофобских настроений*, „Новое известия”, 20 X 2005.

²² В. Г. Дацышен, *Республика Тува. Социально-экономический кризис и потенциал этнической напряженности*, [w:] *Стабильность и конфликт в российском приграничье. Этнополитические процессы в Сибири и на Кавказе*, В. И. Дятлов, С. В. Рязанцев (red.), Москва 2005, s. 189-195..

²³ E. Nowicka, *Religia w budowaniu świadomości narodowej rodzimych ludów Syberii*, [w:] *Religia i kultura w globalizującym się świecie*, M. Kempny, G. Woroniecka (red.), Kraków 1999, s. 223.

²⁴ E. Nowicka, *op.cit.*, s. 224.

mieszkańców południowej Syberii nie ma jednego systemu religijnego, co przekłada się na brak świadomej narodowo inteligencji. Ponadto Biediurow za wielki błąd uznaje odchodzenie od religii tradycyjnych na rzecz chociażby prawosławia, a także niski poziom religijności przede wszystkim na najwyższych szczeblach władzy, które wszak powinny świecić przykładem dla zwykłych obywateli²⁵.

Nie należy również zapominać, że pewien wpływ na odrodzenie religii tradycyjnych w Tuwie i na całej Syberii miało poszukiwanie przez etnicznych Rosjan czegoś, czym można byłoby zastąpić „próżnię ideologiczną” po klęsce ideologii komunistycznej i ateizmu. Dla wielu powstałych w okresie pierestrojki ruchów New Age buddyzm i szamanizm był przynajmniej ważną inspiracją.

W literaturze przedmiotu często podkreśla się fakt wizyty w Tuwie dalajlami tybetańskiego we wrześniu 1992 r., podczas której honorowy przywódca światowego lamaizmu poświęcił flagę i godło republiki – symbole państwowości tuwińskiej, a także odprawił obrzęd uświęcenia góry Hajrakan. Sam zaś Tenzin Gjaco był traktowany przez miejscowych jako przywódca niepodległego Tybetu, dlatego też przy tej okazji podpisano porozumienia z rządem tybetańskim na uchodźstwie dotyczące współpracy kulturalnej i religijnej. Dalajlama zobowiązał się do finansowego wspierania restytucji buddyzmu w Tuwie i zadeklarował chęć przyjęcia na naukę w Indiach kilkunastu tuwińskich chłopców²⁶.

W połowie marca 1995 r. Tuwa jako jedna z pierwszych republik autonomicznych Federacji Rosyjskiej przyjęła własną ustawę wyznaniową, w której w art. 1 za wyznania tradycyjne uznano szamanizm, buddyzm i prawosławie. Nie oznacza to bynajmniej, że te wyznania dysponują jakimiś szczególnymi przywilejami z tego tytułu. Art. 9.3. wyraźnie stanowi, że „żadna religia w Republice Tuwa nie może być uznana za religię państwową lub obowiązującą”, a ponadto wspólnoty religijne oddzielone są od państwa i równe przed prawem. Na korzyść wyznań tradycyjnych przemawia jedynie art. 10.3. zakazujący funkcjonowania w kraju konfesji występujących przeciw tradycjom narodowym i moralności społecznej, a także art. 20, w którym zezwolono organizacjom religijnym na zapraszanie do kraju obcokrajowców w celach pielgrzymkowych, formacyjnych, oświatowych itp., pod warunkiem, że „ich działalność na terytorium Republiki Tuwa nie będzie skierowana przeciwko wyznaniom tradycyjnym”²⁷.

Również tuwińska ustawa zasadnicza z 6 V 2001 r. w art. 25 gwarantuje każdemu wolność sumienia i wolność wyznania, w tym prawo wyznawania indywi-

²⁵ Por. np.: *Бронтой Бедюров о культурной, религиозной и геополитической самоидентификации алтайцев. Эксклюзивное интервью нашего корреспондента*, „Altay Daily Review”, 9 II 2004.

²⁶ Ł. Smyrski, *Ajdyn znaczy księżyc. Narody południowej Syberii*, Warszawa 2008, s. 59.

²⁷ *Закон Республики Тыва от 16 III 1995 г. „О свободе совести и религиозных организациях” (в ред. законов Республики Тыва от 25 IV 2001, от 3 IV 2004, от 22 VI 2006, от 7 VII 2008, от 23 XII 2008, от 18 III 2009)*, http://map.lawcs.ru/sibir/tuva_5zakon253.doc (29 II 2012).

dualnie lub grupowo jakiegokolwiek religii bądź nie wyznawanie żadnej, wolność wyboru i zmiany, posiadania i rozprzestrzeniania idei religijnych lub innych oraz działania w zgodzie z nimi²⁸.

Według danych federalnego Ministerstwa Sprawiedliwości, w kwietniu 2008 r. w Tuwie zarejestrowanych było 45 organizacji religijnych, w tym ponad połowa należała do wyznań tradycyjnych: 18 buddyjskich, 5 szamanistycznych i 3 prawosławne, natomiast inne wspólnoty religijne to różne nurty protestantyzmu (18) i gmina staroobrzędowa. Co się zaś tyczy podziału procentowego to 53% wierzących identyfikowało się z buddyzmem, 29% z szamanizmem, 16% z protestantyzmem, 2,2% z prawosławiem²⁹.

Wśród Tuwińczyków dość powszechne jest przekonanie, że buddyzm powinien podkreślić swoją rolę jako podstawowy element życia społecznego i politycznego, a także w charakterze czynnika integrującego mieszkańców republiki. Jednocześnie również duchowieństwo lamaistyczne stara się wywierać wpływ na wszystkie sfery życia publicznego, w tym także na polityków wpajając im zasady etyki buddyjskiej, typową dla tej religii tolerancję, miłosierdzie oraz otwartość. Przywódca miejscowych buddystów wielokrotnie podkreślał przywiązanie do zasad demokracji, zaznaczając, że źródeł religii należy doszukiwać się właśnie w wartościach demokratycznych, a sam buddyzm w warunkach postkomunistycznej Tuwy przyczynia się do normalizacji i ugruntowywania się systemu demokratycznego. Kamby-lama zauważa ponadto, jak ważną rolę odgrywa buddyzm, jeżeli chodzi o rozwój demograficzny Tuwińczyków, porównując ich sytuację chociażby z Chakasami, których liczba po przejściu na prawosławie znacząco spadła.

Pierwsza wspólnota buddyjska „Aldyn Bogda” została zarejestrowana w styczniu 1990 r. decyzją Rady ds. Religii przy tuwińskim rządzie, natomiast pierwsza świątynia powstała pod koniec tego roku³⁰. W 1993 r. na fali restytucji religii powstało stowarzyszenie „Mandżuszri”, związane z elitą duchowieństwa lamaistycznego, którego członkami są najwyżsi urzędnicy w republice, deputowani do miejscowego parlamentu, nauczyciele akademicy, przedstawiciele inteligencji i biznesu. Podstawowym celem działania organizacji jest propagowanie buddyzmu w Tuwie i poza jej granicami, a robi to za pomocą działalności edukacyjnej, wydawniczej i dobroczynnej³¹.

²⁸ Конституция Республики Тыва от 6 V 2001 (в ред. Конституционных законов Республики Тыва от 24 VI 2003, от 28 XII 2005, от 9 XII 2006, от 18 VI 2007, от 21 IV 2008, от 7 VII 2008, от 10 VII 2009, от 11 IV 2010), <http://gov.tuva.ru/page.aspx?id=253> (30 IV 2012).

²⁹ М. Монгуш, Конфессиональная ситуация в постсоветской Туве, „Acta Slavica Iaponica” 2009, no. 26, s. 198-199.

³⁰ Ibidem, s. 192.

³¹ Ф. Уолтерс, *op.cit.*, s. 219.

Również wśród aktywnych uczestników tuwińskiej polityki można dostrzec konsensus jeżeli chodzi o rolę buddyzmu w miejscowym życiu publicznym. Na początku lat 90. XX w. ważną rolę w krajowym systemie partyjnym odgrywało ugrupowanie „Chostug Tywa”, którego program określano jako jawnie antyrosyjski i antychrześcijański. Partia, której nazwę należy przetłumaczyć jako „Wolna Tuwa”, opowiadała się za niepodległością republiki oraz uznaniem buddyzmu jako ideologicznej podstawy społeczności tuwińskiej. I choć ostatecznie poparcie dla koncepcji separatystycznych wśród Tuwińczyków spadło, to czołowi politycy podkreślają wagę buddyzmu dla rdzennych mieszkańców kraju. Prezydent Szerig-ołu Oorzak, sprawujący swoją funkcję już dwie dekady, regularnie spotyka się z lamami, bierze udział w nabożeństwach buddyjskich, a także opowiada się za finansowaniem z budżetu państwa budownictwa świątyni lamaistycznych. Głównym zarzutem opozycji jest najczęściej niedostateczne wsparcie prezydenta dla konfesji buddyjskiej. Tymczasem Oorzak wraz z federalnym ministrem Szojgu z własnych pieniędzy znacząco wsparli inicjatywę wzniesienia w Kyzyle centrum buddyjskiego.

Współcześnie naczelną organizacją buddyjską jest Stowarzyszenie Buddystów Tuwy, które powstało w 2010 r. w wyniku przekształcenia Zarządu Kamby-lamy Republiki Tuwy. Istniejących kilkanaście świątyni i klasztorów stawia Tuwę na trzecim miejscu wśród tradycyjnie buddyjskich republik w Federacji Rosyjskiej jeżeli chodzi o liczbę organizacji religijnych, po Buriacji (54 organizacje) i Kałmucji (33). Zgodnie z danymi federalnego Ministerstwa Sprawiedliwości 1 I 2010 r. w całej Rosji zarejestrowanych było 203 organizacje religijne buddystów, tak więc niewiele ponad połowa znajdowała się w regionach tradycyjnie buddyjskich, w tym 8,4% w Tuwie.

Także szamanizm w dzisiejszej Tuwie przeżywa renesans. Philip Walters ocenia, że szamanizm rozwija się nawet aktywniej niż buddyzm, a kultury niezinstytucjonalizowane trudniej było komunistom wykrzewić ze społeczeństwa, niż zorganizowane religie. Do podobnych wniosków doszedł już w latach 60. XX w. Mongusz Kenin-Lopsan, który podczas licznych ekspedycji etnograficznych w Tuwie odnajdywał miejscowych szamanów i badał spuściznę ich systemu religijnego. Za zasługi w zakresie ochrony tuwińskiej kultury został on uhonorowany przez UNESCO tytułem „Żyjącego Skarbu Kultury”.

Cechą tuwińskiego szamanizmu począwszy od czasów pierestrojki jest jego instytucjonalizacja polegająca na funkcjonowaniu zarejestrowanych wspólnot wyznaniowych w oparciu o ustawę federalną o wolności sumienia i zjednoczeniach religijnych z 1997 r.³² Sieć niezależnych gmin szamańskich obejmuje całe

³² Polskie tłumaczenie ustawy ukazało się w: *Wybrane problemy badań wschodnich*, Z. J. Winnicki, W. Baluk, G. Tokarz (red.), Wrocław 2007, s. 549-566. Na temat polityki wyznaniowej Federacji Rosyjskiej zob. np. T. J. Szyszlak, *Stosunki państwa z Kościołami (zjednoczeniami religijnymi) we współczesnej Rosji*, [w:] *Wybrane problemy...*, op.cit., s. 139-167.

terytorium republiki, zaś naczelnie miejsce wśród nich należy przyznać wspólnocie stołecznej „Tos Dieier”. Jedną ze wspólnot o nazwie „Dungur” założył sam Kenin-Lopsan, który w warunkach współczesnych, obok pracy naukowej, jest praktykującym szamanem³³.

Konflikt rosyjsko-tuwński w teorii konfliktów etnicznych

Problematykę narodowościową i konfliktów etnicznych często rozpatruje się przez pryzmat czterech stadiów łańcucha Markowa³⁴:

- 1) Jednostka w danym stanie rozwiązała konflikt między konformizmem a nonkonformizmem na rzecz nonkonformizmu. W przypadku konfliktu rosyjsko-tuwńskiego oznaczałoby to, że dana osoba sprzeciwia się przynależności Tuwy do Federacji Rosyjskiej, obecności Rosjan w republice i rusyfikacji regionu;
- 2) Jednostka w danym stanie przeżywa konflikt między konformizmem a nonkonformizmem, ale tymczasowo akceptuje nonkonformizm. Dla nas oznaczałoby to sytuację, w której dana osoba dostrzega, że Tuwa nie ma szans na samodzielną egzystencję na dłuższą metę, ale obecnie trzeba starać się wywalczyć jak najwięcej niezależności;
- 3) Jednostka w danym stanie przeżywa konflikt między konformizmem a nonkonformizmem, ale tymczasowo akceptuje konformizm. W przeciwieństwie do poprzedniego punktu, tutaj dana osoba uważa, że na obecnym etapie brak jest alternatywy dla przynależności Tuwy do Federacji Rosyjskiej i jest świadoma wszelkich konsekwencji takiego stanu rzeczy (ekonomicznych, społecznych i politycznych);
- 4) Jednostka w danym stanie rozwiązała konflikt między konformizmem a nonkonformizmem na rzecz konformizmu. Dana osoba nie dopuszcza do siebie myśli o zmianie *status quo* w Republice Tuwa.

W mojej ocenie większość Tuwińczyków utożsamia się obecnie z postawą zawartą w punkcie 3. Integracja Tuwy z Rosją jest złem koniecznym, ale biorąc pod uwagę czynniki obiektywne (demografia, potencjał gospodarczy, położenie geopolityczne) jedyną opcją.

Odnosząc się do omówienia definicji konfliktu etnicznego zaproponowanego przez Krzysztofa Kwaśniewskiego, należy zauważyć, że konflikt rosyjsko-tuwński jest – a przynajmniej do niedawna był – konfliktem latentnym. Konflikt latentny czy też utajony nie jest zazwyczaj rozpoznawany jako konflikt, często prowadzony

³³ P. Walters, *Religion In Tuva: Restoration or Innovation?*, „Religion, State & Society” 2001, vol. 29, no. 1, s. 28-31.

³⁴ Por.: K. Kwaśniewski, *Konflikt etniczny*, „Sprawy Narodowościowe. Seria nowa” 1994, t. III, z. 1 (4), s. 50.

jest niedozwolonymi i nie uznawanymi metodami i nie kończy się jasnym rozstrzygnięciem. W okresie radzieckim rosyjscy komuniści deklarowali, że wprowadzają w Tuwie demokrację, cywilizację, walczą o rozwój gospodarczy kraju, kiedy tak naprawdę chodziło o erozję kulturową Tuwińczyków. Dzisiaj o żadnym konflikcie pomiędzy Rosjanami a Tuwińczykami oficjalnie nie ma mowy, dlatego też mamy tutaj do czynienia z podręcznikowym przykładem konfliktu stłumionego³⁵.

Socjolog Małgorzata Budyta-Budzyńska dzieli konflikty etniczne na dwie kategorie: zewnętrzne oraz wewnętrzne. Konflikt rosyjsko-tuwiński zaliczyć należy do tej ostatniej grupy, gdyż współcześnie rozgrywa się w ramach jednego organizmu państwowego. Źródła konfliktu są wielowymiarowe, gdyż będzie to obrona tożsamości narodowej Tuwińczyków, ale również zmiana systemowa i odblokowanie tematu etnicznego w wyniku radykalnych zmian społeczno-politycznych. To sytuacja typowa dla całego świata postkomunistycznego a nie tylko Europy Środkowo-Wschodniej³⁶.

Tabela 1. Religia a konflikty etniczne

Wariant	Sposób rozumienia religii jako elementu konfliktu etnicznego		
	(a) doktryna religijna	(b) duchowieństwo (1)	(c) wierni (2)
I	+	+	+
II	-	+	-
III	-	-	+
IV	+	-	-
V	+	+	-
VI	-	-	-

Źródło: R. Zenderowski, *Religia a tożsamość narodowa i nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Między etnicznością religii a sakralizacją etnosu (narodu)*, Wrocław 2011, s. 228.

Legenda: „+” – wsparcie dla konfrontacji; „-” – brak wsparcia dla konfrontacji etnicznej.

(1) Postawa duchowieństwa może różnić się w zależności od usytuowania w hierarchii kościelnej (np. duchowieństwo parafialne może w sposób czynny wspierać udział wiernych w konfliktach etnicznych, podczas gdy hierarchia może zachowywać dystans wobec grupowań nacjonalistycznych lub nawet ostro je krytykować, zob. np. kasus chorwacki) lub od sympatii ideologicznych. Badając dany konflikt, każdorazowo należy zatem rozstrzygnąć owe kwestie.

(2) Pod pojęciem „wiernych” rozumieć należy zarówno osoby wierzące, w tym osoby praktykujące, jak i osoby utożsamiające się z daną wspólnotą religijną mimo deklarowanej niewiary w Boga.

³⁵ Ibidem, s. 48-50.

³⁶ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010, s. 221-244.

W odniesieniu do Europy Środkowo-Wschodniej politolog Radosław Zenderowski wyróżnił sześć wariantów udziału religii w konfliktach etnicznych, z których pierwszy (I) oznacza pełne utożsamienie, natomiast szósty (VI) – brak czynnika religijnego w konflikcie etnicznym. Warianty pośrednie (II – V) wskazują przy tym na różną wagę obecności religii w konflikcie etnicznym, przy czym – według Zenderowskiego – w przestrzeni naszej części kontynentu najbardziej rozpowszechnione są warianty II i III, a praktycznie wykluczyć należałoby I, IV i V wariant³⁷.

W kontekście konfliktu rosyjsko-tuwinińskiego myślę, że mamy do czynienia z sytuacją, kiedy katalizatorem konfliktu jest część duchowieństwa i część wiernych. Takiego wariantu Zenderowski nie przewidział w swojej klasyfikacji.

Na związku religii i etniczności w konfliktach międzygrupowych zwraca uwagę Halina Grzymała-Moszczyńska. W jej ocenie, w takim wypadku religia bierze udział w zaspokajaniu psychologicznych potrzeb bezpieczeństwa oraz tożsamości związanej z przynależnością do grupy wyznającej tę samą wiarę. Oznacza to z jednej strony wzmocnienie więzi grupowej, z drugiej natomiast konstruuje poczucie stałości wartości religijnych. Religia staje się tym samym jednym z podstawowych atrybutów grupy, pozwalającej jednostce czuć więź z własną wspólnotą i odrębność w stosunku do innych grup³⁸.

Zakończenie

Jak starałem się to wykazać w powyższym artykule konflikt rosyjsko-tuwiniński jest faktem, a zastanawiać się należy się jedynie nad tym, na jakim etapie się on znajduje i czy jego instytucjonalizacja może być sygnałem do eskalacji sporu w najbliższej przyszłości. W mojej opinii, w warunkach wzrostu tendencji mocarstwowych w Rosji oraz znaczenia Moskwy w relacjach z podmiotami federacji wszelkiego typu konflikty u naszego wschodniego sąsiada będą zanikać, bądź będą zamrażane, tak jak to miało miejsce w okresie radzieckim. Jak najbardziej ta opinia dotyczy również konfliktu rosyjsko-tuwinińskiego. W warunkach transformacji ustrojowej i społecznej doszło do odrodzenia w Tuwie religii tradycyjnych dla tego kraju, a więc buddyizmu i szamanizmu, i właśnie współcześnie religia staje się fundamentalnym wyznacznikiem tuwinińskiej tożsamości narodowej i w jakimś sensie również katalizatorem konfliktu rosyjsko-tuwinińskiego.

³⁷ R. Zenderowski, *Religia a tożsamość narodowa i nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Między etnicyzacją religii a sakralizacją etnosu (narodu)*, Wrocław 2011, s. 228.

³⁸ H. Grzymała-Moszczyńska, *Religia a konflikty – modele teoretyczne*, [w:] *Religie i Kościoły w społeczeństwach postkomunistycznych*, I. Borowik, A. Szyjewski (red.), Kraków 1993, s. 210-211.

Summary

Tomasz Szyszlak

Religious factor in ethnic conflicts on the example of Russian-Tuvinian conflict

Article is built around the thesis that the religious factor plays an important role in ethnic conflicts. This thesis is confronted with the reality on the example of the conflict between Russians and Tuvinians. Russians are the titular nation in the largest country in the world and the latter is a main nation in one of twenty-one autonomous republics of the Russian Federation. Tuvinians speak Turkic languages, related to the Turks in Asia Minor and the majority of post-Soviet Central Asian nations, but different from all Turks – professing Buddhism and Shamanism. With the collapse of the Soviet Union in the area occupied by him appeared in a series of ethnic conflicts and one of them is the Russian-Tuvinian conflict.

Tomasz Szyszlak – dr nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce, adiunkt w Zakładzie Badań Wschodnich Instytutu Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego